

VERKENNING

De organisatorische en bestuurskundige opgaven die
COVID-19 teweeg brengt in het sociaal domein

Onderdeel van het programma Organisatie & Bestuur van het Kenniscentrum Sociale Innovatie

Verkenning

De organisatorische en bestuurskundige opgaven die COVID-19 teweeg brengt in het brede sociaal domein

Juli 2020

Nadja Jungmann
Josje Dijkers
Menno Soentken

Met medewerking van de KSI-lectoren:

Leendert de Bell
Jacqueline Bosker
Andrea Donker
Lia van Doorn
Quirine Eijkman
Katinka Lünemann
Tamara Madern
Stijn Verhagen
Vivienne de Vogel
Nico de Vos
Saskia Wijsbroek
Jean-Pierre Wilken

Kenniscentrum Sociale Innovatie

Bezoekadres:
Padualaan 101
3584 CH Utrecht

Postadres:
Postbus 85397
3508 AJ Utrecht

Telefoon: 088 – 481 92 22
E-mail: ksi@hu.nl

Deze verkenning is uitgevoerd door de lectoraten van het Kenniscentrum Sociale Innovatie als onderdeel van het KSI-programma Organisatie & Bestuur. Dit programma loopt van februari 2020 tot eind 2021.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
1 Inleiding	5
2 De doorwerking van COVID-19 is heel divers	8
2.1 Veiligheid	8
2.2 Jeugd	8
2.3 Sport, bewegen en cultuur	10
2.4 Arbeidsmarkt	10
2.5 Toegang tot recht en rechtszekerheid	11
2.6 Schuldenproblematiek	12
2.7 Kwetsbare groepen	12
2.8 Beschouwing	13
3 Organisatorische en bestuurskundige opgaven	14
3.1 Verantwoording van financiering	14
3.2 Invullen maatschappelijke verantwoordelijkheid	14
3.3 Toename ondersteuningsbehoefte bij burgers	14
3.4 Voortbestaan clubs en organisaties	15
3.5 Signalering psychisch welbevinden	15
3.6 Verschuiving van zorg	15
3.7 Effectief en efficiënt werken op afstand	15
3.8 Crisismanagement	16
3.9 Beschouwing	16
4 Gedeeld onderzoek naar werken op afstand	16
4.1 Achtergrond en aanleiding	16
4.2 Onderzoeksvraag en deelvragen	16
4.3 Aanpak	17
Literatuurlijst	19
Format verzameling inzichten impact en vraagstukken als gevolg van COVID-19	21

COVID-19 heeft de maatschappij met een klap tot stilstand gebracht. Het sociaal domein staat voor een enorme opgave om de komende periode te voorzien in zowel preventie als ondersteuning van de mensen die het deze periode niet op eigen kracht redden

1 Inleiding

In maart kwam de Nederlandse economie door COVID-19 met een klap tot stilstand. De periode ervoor werd enerzijds getekend door grote economische voorspoed en anderzijds door flinke sociale problematiek. Bijna een op de vijf huishoudens worstelde ondanks economische voorspoed met forse schulden, het aantal dak- en thuislozen was hoger dan in jaren en mensen met een arbeidshandicap wisten hun plek op de arbeidsmarkt nog altijd niet goed te vinden. COVID-19 legde in maart het leven op tal van plekken compleet stil terwijl op andere plekken keihard werd gewerkt. Ziekenhuizen zetten een rem op de reguliere zorg en stemden af op de behandeling van het nieuwe virus. De horeca sloot haar deuren, scholen gingen hals overkop voorzien in onlineonderwijs en in het sociaal domein werd gezocht naar manieren om begeleiding te bieden op afstand. Terwijl Nederland in een intelligente lockdown was, groeide met de dag het besef dat onder meer de economische, sociale en psychologische impact immens en ongekend is. Hoe lang de wereld nog in de ban blijft van het nieuwe virus weet niemand. De enige zekerheid die er lijkt te zijn is dat er een tijd vóór en een tijd na COVID-19 zal zijn.

Het Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) houdt zich bezig met de vraag hoe we kunnen bouwen aan een samenleving waarin iedereen kan meedoen, zich veilig voelt en tot zijn recht komt. Om deze vraag te beantwoorden houden de lectoraten die deel uit maken van het KSI zich bezig met onderwerpen zoals dak- en thuisloosheid, sociale veiligheid, maatschappelijke opvoedvraagstukken, stedelijke ontwikkeling, waardig werk, participatie van mensen met een beperking, toegang tot recht en schuldenproblematiek. De huidige crisis maakt dat er misschien nog wel meer dan voorheen behoefte is aan aandacht voor zowel sociale problematiek zelf als de organisatie van de mogelijke aanpakken en oplossingen.

Het uitbreken van de COVID-19 pandemie viel samen met een eerder geformuleerde ambitie van het KSI om in het onderzoek meer aandacht te besteden aan organisatorische en bestuurskundige vragen. Door daar meer aandacht aan te besteden kan het KSI samen met de beroepspraktijk komen tot oplossingsrichtingen. Voorliggende verkenning bevat een eerste uitwerking van de manieren waarop COVID-19 doorwerkt in de onderzoeksvelden van de lectoraten van het KSI. Zonder te impliceren dat niet genoemde doorwerkingen niet belangrijk zouden zijn, wijzen de lectoraten in deze verkenning in hun eigen domein doorwerkingen aan die aandacht behoeven in het licht van hun onderzoeken. Op basis van de verkenning van doorwerkingen die aandacht behoeven, is er een analyse gemaakt welke (nieuwe) organisatorische en bestuurskundige vragen de doorwerkingen met zich meebrengen. De verkenning is geen uitputtende analyse. De waarde van de verkenning ligt in de bundeling van de inzichten van onderzoekers die zich bezighouden met heel verschillende sociale vraagstukken. Door vanuit de eigen domeinen te verkennen wat de komende tijd de brede organisatorische en bestuurskundige opgaven gaan worden, wil het KSI richting geven aan haar onderzoek. Het doel van voorliggend stuk is dus tweeledig. In de eerste plaats ondersteunt het de lectoraten in het uitwerken van een gemeenschappelijke organisatorische en bestuurskundige agenda. Daarnaast biedt het inzicht in de enorme variëteit aan impact die de pandemie brengt in het sociaal domein. De verkenning is een momentopname om richting te geven aan het gedeelde KSI-onderzoek.

De centrale vraag in deze verkenning luidt:

Welke organisatorische en bestuurskundige vraagstukken spelen er in het brede sociaal domein samenhangend met of als gevolg van COVID-19 en welke organisatorische en bestuurskundige vragen levert dit op?

Onderstaande deelvragen zijn geformuleerd om bovenstaande vraag te beantwoorden:

1. Op welke vraagstukken in het sociaal domein werkt Covid-19 door en op welke wijze?
2. Welke organisatorische en bestuurskundige vragen komen hieruit voort?
3. Aan welke van deze organisatorische en bestuurskundige vragen gaan de lectoraten van het KSI in 2020 en 2021 werken?

De verkenning is het resultaat van samenwerking tussen de KSI-lectoraten

De voorliggende verkenning is het resultaat van samenwerking tussen de negen lectoraten van het KSI die zich richten op de volle breedte van het sociale domein. Om de hoofd- en deelvragen te beantwoorden, is een aantal stappen gezet. Deze zijn hieronder uitgewerkt.

Stap 1: Verkenningen per lectoraat.

Om te beginnen hebben alle lectoraten een verkenning uitgevoerd in het eigen domein. Ter ondersteuning daarbij is er een format opgesteld dat de lectoraten enerzijds vroeg om informatie op een gelijke wijze te ordenen en anderzijds uitnodigde om de doorwerking van COVID-19 in een vrije ruimte uit te werken. Bijlage 1 bevat een weergave van het gebruikte format. Dit heeft meer beschrijvingen opgeleverd dan er lectoraten zijn. De verklaring daarvoor is dat sommige lectoraten een dusdanig breed onderzoeksdomein hebben dat zij de beschikbare informatie beter konden ordenen in meerdere beschrijvingen naast elkaar. De beschrijvingen hebben niet alleen inzicht opgeleverd in de doorwerking van COVID-19 maar nadrukkelijk ook welke organisatorische en bestuurskundige vragen daardoor op de agenda (zijn komen te) staan.

Stap 2: Analyse van de gemeenschappelijkheid in de beschrijvingen

In een tweede stap hebben de lectoren in een online werksessie verkend welke gemeenschappelijke delers er zijn in zowel de doorwerking van COVID-19 als de organisatorische en bestuurskundige vragen die deze doorwerkingen met zich meebrengen. De werksessie heeft richting gegeven aan de uitwerking van de onderzoeksvragen waar het KSI zich in gemeenschappelijk onderzoek in het kader van het programma bestuurskunde en organisatie op gaat richten.

Stap 3: Verdieping door deskresearch

Op basis van de in de werksessie geïdentificeerde gemeenschappelijke delers hebben de auteurs van dit stuk vervolgens verdieping aangebracht door deskresearch uit te voeren. Zij hebben in kaart gebracht wat onderzoeksinstituten zoals het CPB, CBS, de WRR en RIVM al aan analyses hebben gedeeld over de doorwerking van COVID-19 en de onderbouwing voor de gemeenschappelijk op te pakken onderzoeksvragen nader uitgewerkt.

Stap 4: Uitwerking verzameld materiaal en verzamelde inzichten in deze verkenning

In de laatste stap zijn het verzamelde materiaal en de verzamelde inzichten verwerkt in voorliggend document. De lectoren en bij velen ook (docent)onderzoekers uit hun lectoraten hebben meegelezen en gereageerd. Het resultaat is een in hoog tempo uitgewerkt, daarmee niet uitputtend maar wel richtinggevende verkenning die het KSI verder helpt in haar ambitie om in haar onderzoek meer aandacht te besteden aan de organisatorische en bestuurskundige vragen in het sociaal domein. Bijlage 2 bevat een overzicht van de betrokken lectoren en hun onderzoeksdomein(en).

*De impact van Corona wordt
gevoeld in alle hoeken van het
sociaal domein: een toename van
financiële problemen, meer huiselijk
geweld, eenzaamheid onder hen die
geïsoleerd raken en jeugdigen voor
wie de structuur van school en
contact met leeftijdgenoten wegviel*

2 De doorwerking van COVID-19 is heel divers

Aan de lectoraten van het KSI is gevraagd hoe de pandemie doorwerkt op hun onderzoeksdomein en waar zij in het licht van hun onderzoeksprogramma aandacht voor vragen. De uitwerking van de doorwerking en aangewezen aandachtspunten geven antwoord op de tweede deelvraag, te weten:

Op welke vraagstukken in het sociaal domein werkt COVID-19 door en op welke wijze?

Onderstaande uitwerking laat zien hoe breed de impact van COVID-19 was. Tegelijkertijd is het van belang om bij het lezen in het achterhoofd te houden dat zelfs deze brede beschouwing maar een deel van de impact van corona dekt.

2.1 Veiligheid

Op het terrein van veiligheid bracht de uitbraak van Covid-19 diverse zaken teweeg. Enerzijds was er in de eerste periode van de lockdown een afname te zien van het aantal diefstallen, verkeersongelukken en bedrijfsinbraken. Het aantal woninginbraken halveerde bijna en het aantal verkeersongelukken daalde met ongeveer een derde. Anderzijds constateerde de politie ook dat andere zaken juist toenamen (Trouw 27 maart 2020). Zo werd de politie vaker opgeroepen voor onrust in de wijk tussen burens en was er sprake van een ruime verdubbeling van Whatsapp fraude (NOS 2020). Ook zijn er aanwijzingen dat het bekijken (en dus ook vervaardigen) van kinderporno toeneemt (Prescott, McCarty, Uzieblo, 2020) Voor onder meer jongeren was de lockdown een hele opgave. Het was opeens niet meer de bedoeling om samen op straat te hangen op bankjes en andere plekken (Van Duin & Wijkhuis). Half juli constateerde de politie dat de criminaliteit weer ongeveer op het niveau was van voor de uitbraak (Nu.nl 2020) terwijl er tegelijkertijd in grote steden rellen lijken te ontstaan door jongeren die zich vervelen.

In het licht van het bovenstaande constateert het lectoraat Kennisanalyse sociale veiligheid dat het misschien wel juist in deze bijzondere periode van belang is dat er niet alleen oog is voor slachtoffers maar ook voor daders van crimineel gedrag. Vanuit maatschappelijk perspectief wordt gestreefd naar veiligheid. Dit vraagt dat er minder mensen van het rechte pad geraken, dan wel continueren op dat pad. Dat kan als er een preventief beleid wordt gevoerd en er tegelijk geïnvesteerd wordt in effectieve interventies. Het gaat om het voorkomen van narigheid, op de korte maar zeker ook op de lange termijn. In het verlengde van de aandacht die het lectoraat Kennisanalyse van sociale veiligheid vraagt voor daders, constateert het lectoraat Werken in justitieel kader dat door de uitbraak van COVID-19 de verlofmogelijkheden van gedetineerden werden beperkt. Dat leidde onder meer tot vertraging in resocialisatieprocessen. Overigens werden andere justitiabelen (met name die met een lager recidiverisico) soms juist vervroegd vrijgelaten met een enkelband. Voor hen verliep de resocialisatie dus juist vlotter. Het lectoraat Werken in Justitieel kader wijst erop dat de vervroegde ruimte bij deze groep juist kan worden gezien als bevorderlijk voor het voorkomen van detentieschade.

Het lectoraat Werken in justitieel kader wijst daarbij op een tweede punt van aandacht. De cijfers zijn niet eenduidig, maar het lijkt erop dat de lock down bijdroeg aan een toename van huiselijk geweld. In een recent artikel wordt dit als volgt geformuleerd: *Huiselijk geweld was al voor de COVID-19 pandemie een groot volksgezondheidsprobleem, maar sinds de crisis, waarbij mensen noodgedwongen veel thuis verblijven, is het probleem nog urgenter geworden. Met alle stress en onzekerheden over gezondheid, werk, sociale relaties en financiën en de geconstateerde toename van middelengebruik (Trimbos, 2020) is het niet verbazingwekkend dat de spanningen in gezinnen oplopen met mogelijk geweld als gevolg. Bij gezinnen waar deze problematiek al speelde is het bovendien moeilijker geworden om te kunnen ontsnappen uit de thuissituatie en om buitenshuis spanningen te reguleren. De hulpverlening lijkt voor de slachtoffers van huiselijk geweld bovendien letterlijk meer op afstand te staan (De Vogel & Uzieblo, 2020).*

Ergo

Op het terrein van veiligheid vragen de lectoraten Kennisanalyse sociale veiligheid en Werken in justitieel kader in de context van de pandemie meer aandacht voor daders van criminaliteit, het belang van socialisatie voor deze groep en de ontwikkeling van huiselijk geweld.

2.2 Jeugd

De impact van de pandemie en met name de intelligente lockdown op jeugdigen en opvoeders was groot (UVA 2020). Jeugdigen zagen hun vrienden minder, verloren de structuur van school en konden veel minder sporten. Bij de helft van de jeugdigen lijkt de periode van lockdown ook te hebben doorgewerkt op hun welbevinden: minder slapen, negatiever denken, eenzamer voelen en/of meer zorgen over school en gezondheid. Andere jeugdigen ervaarden ook positieve effecten: meer tijd om dingen te doen die ze belangrijk of fijn vinden.

Het sluiten van de scholen werkt niet alleen door op welbevinden. Het SCP merkt op dat de plotselinge overgang naar online les mogelijk een negatieve uitwerking heeft gehad op de kwaliteit van het onderwijs (SCP 2020). De eerste beelden van schoolleiders na de heropening waren dat sommige kinderen achterstanden hebben ontwikkeld terwijl anderen juist een ontwikkelsprong hebben gemaakt (AVS 2020). Nader onderzoek moet licht werpen op het totaalbeeld. In dat kader is het van belang om in het achterhoofd te houden dat onderzoek uitwijst dat het thuismilieu van leerlingen nadrukkelijk invloed heeft op hun schoolprestaties, zowel in positieve als in negatieve zin (Dronkers 2007). Het SCP (2020b) wijst er op dat het van belang is om oog te hebben voor de omstandigheden van kinderen die les krijgen in een lockdown. Een bijzondere bijkomstigheid van de lockdown was dat examenleerlingen hun diploma kregen op basis van de schooltoetsen en dat op de lagere school de eindtoets verviel. Het CPB becijferde dat dit mogelijk als gevolg heeft dat acht procent van de leerlingen in groep acht een lager advies kreeg dan zij anders hadden gehad. Het zijn met name de leerlingen met laagopgeleide ouders of ouders met een laag inkomen die doorgaans voor bijstelling in aanmerking komen. De zorg leeft dan ook dat het ontbreken van de eindtoets deze groep het meest (negatief) heeft beïnvloed (CPB 2020). Het lectoraat Participatie en stedelijke ontwikkeling constateert dat de overgang naar onlineonderwijs en weer terug naar regulier onderwijs professionals stevig onder druk zette. Het lectoraat ziet dat leerkrachten, pedagogen en sociaal werkers terugvallen op oude gewoonten, oude manieren van organiseren, voornamelijk binnen hun eigen professie kijken en juist de interprofessionele samenwerking als een belemmering in plaats van een kans te zien. Deze reflex is bijvoorbeeld goed zichtbaar in de moeizame samenwerking tussen de BSO's en kinderopvang en het primair onderwijs tijdens de opstart van het onderwijs.

Het lectoraat Jeugd constateert dat er een groot beroep is gedaan op kinderen en jongeren en dat de uitbraak hele gezinnen onder druk heeft gezet. Zo constateerde de Kindertelefoon (2020) een toename van 50% van het aantal kinderen dat voor hulp belde. Er werd duidelijk meer contact opgenomen over 'Thuis & Familie', onder meer door oplopende spanningen in gezinnen. Dit gebeurde zowel door jeugdigen in gezinnen waar fysiek geweld of seksueel misbruik aan de orde was, als door jeugdigen in gezinnen waar sinds corona aanzienlijk meer ruzies plaatsvonden tussen ouders en kinderen en ook tussen ouders onderling. Het aantal meldingen bij Veilig Thuis is gelijk gebleven (www.veilig-thuis.nl). Dit betekent echter niet dat de coronamaatregelen geen invloed hebben op veiligheid binnen gezinnen; bij bepaalde gezinnen kan er een toename van onveilige situaties zijn, bij andere juist een afname.

Iedereen moest zoveel mogelijk binnen blijven, verveling dreigde en er moest opeens worden voorzien in thuisonderwijs. Afhankelijk van de thuissituatie en de leeftijd van de jeugdigen kon dat een hele opgave zijn. Het SCP (2020b) wijst erop dat het erop lijkt dat vrouwen de zorgtaken in hogere mate op zich namen dan mannen. Vrouwen zijn in aantal werkuren meer teruggegaan dan mannen. Daarbij hebben werkende moeders hun thuiswerkuren in grotere mate dan mannen verschoven naar de avonden en weekenden (Yerkes et al 2020). Het lectoraat Jeugd heeft tijdens de lockdown een vragenlijstonderzoek uitgevoerd onder (groot)ouders, waaruit in de eerste analyses onder andere een grote verschuiving naar voren komt in de tevredenheid met de balans tussen werk en gezin.

Het lectoraat Jeugd onderstreept wat ook de werkgroep Sociale impact coronacrisis constateert, te weten dat het van belang is dat jeugdigen binnen de mogelijkheden regie kunnen voeren op hun eigen leven (Werkgroep Sociale Impact van de Coronacrisis 2020). De tijdelijke werkgroep, die bestond uit de burgemeester van Amsterdam, drie ministers en Hans Boutellier en Micha de Winter (oud-lector Jeugd) als deskundigen (resp. groepen in kwetsbare situaties, jeugdigen en opvoeders) vraagt begrip voor het dilemma dat jongeren in de periode waarin ze bouwen aan zelfredzaamheid opeens gevraagd werd om hun sociale contacten te beperken en verantwoordelijkheid te nemen bij thuisonderwijs. Veel jeugdigen zetten zich op een positieve manier in voor anderen in deze coronatijd, tegelijkertijd is er een groep jeugdigen die de situatie en bijbehorende maatregelen onvoldoende serieus neemt. Op advies van de Werkgroep Sociale impact van de Coronacrisis werden jeugdigen expliciet bedankt voor hun inzet en betrokkenheid en uitgenodigd deel te nemen aan het bedenken van 'oplossingen'. Recenter wordt er een causaal verband gelegd tussen het gedrag van jongvolwassen 18-plussers en nieuwe lokale uitbraken van het virus.

Professionals die te maken hebben met jeugdigen en gezinnen, zoals leerkrachten en professionals in de jeugdzorg, worden in hun dagelijks werk beïnvloed door de coronamaatregelen. Zij ervoeren hogere werkdruk door het improviseren aan het begin van de lockdown. Daarnaast is er met sommige jeugdigen en gezinnen minder contact dan voorheen. Er worden ook good practices gemeld van initiatieven binnen bestaande en nieuwe samenwerkingsrelaties en het experimenteren met *blended* werken met jeugdigen en gezinnen.

Ergo

Op het terrein van jeugdigen en opvoeders vragen het lectoraat Jeugd en het lectoraat Participatie en stedelijke ontwikkeling in de context van de pandemie meer aandacht voor het belang voor kinderen en jongeren om regie te mogen voeren op hun eigen leven en voor de impact van de pandemie op gezinnen, zeker op gezinnen met specifieke vragen, behoeften of problematiek. Daarbij vragen zij ook aandacht voor de handelingsruimte van jeugd- en gezinsprofessionals in (het samenwerken aan) de ondersteuning van jeugdigen en gezinnen en hoe we de positieve ervaringen die hierin de afgelopen periode zijn opgedaan kunnen verduurzamen.

2.3 Sport, bewegen en cultuur

De COVID-19 uitbraak heeft stevige impact (gehad) op de mate waarin we bewegen en hoe we invulling geven aan onze behoefte aan cultuur. Ten aanzien van sport en bewegen laat onderzoek aan het Radboudumc zien dat in de lock down alle groepen in de maatschappij significant minder gingen bewegen (RadboudUMC 2020). De grootste terugval werd geconstateerd bij de groep die is gaan thuiswerken. Zij gingen twintig procent minder bewegen. Naast minder bewegen, constateren de onderzoekers ook dat we meer zijn gaan slapen, de verklaring daarvoor wordt onder meer gezocht in het wegvallen van reistijd. De grootste afname in het bewegen vond plaats in de leeftijdsgroep 13-18 jaar (NOC NSF 2020). Het lectoraat Participatie en stedelijke ontwikkeling wijst er op dat het belangrijk is dat sport en beweegactiviteiten weer gaan plaatsvinden. Sport en bewegen zijn onderdeel van maatschappelijke participatie. Het is van belang dat er sociaal en fysiek contact is en ruimte voor (collectieve) emotie, waardoor we ons onderdeel van een groep of gemeenschap voelen.

Het beeld dat 1,5 meter afstand nog wel even de norm blijft, brengt ook zorgen voor de toekomst. Zo vreest vier op de tien sportverenigingen voor het voortbestaan. Ze maken zich zorgen over het verliezen van vrijwilligers en inkomsten. Daarbij leeft zowel de zorg dat leden opzeggen en er weinig nieuwe aanmeldingen komen (Hoeijmakers & Van Kalmthout, 2020).

De impact op cultuur is ongekend. Musea, podia en concertzalen moesten hun deuren sluiten. Cultuur biedt mogelijkheden om te voorzien in inclusie. Zo is er bijvoorbeeld de code diversiteit en inclusie waarmee beoogd wordt dat de brede diversiteit van de cultuursector gerepresenteerd wordt. In de afgelopen jaren is van de cultuursector gevraagd om in steeds hogere mate zelfvoorzienend te zijn. Door publiek te laten betalen voor cultuur is geprobeerd daar stappen in te zetten. Het wegvallen van publiek en dus kaartjesverkoop zette de kunst en cultuur per direct onder druk. Vanuit de onderzoekslijn maatschappelijke impact van kunst en cultuur vraagt het lectoraat Participatie en stedelijke ontwikkeling zich dan ook af hoe (culturele) commons zich in tijden van een pandemie en het wegvallen van bezoekers kunnen blijven organiseren om bij te dragen aan een inclusieve samenleving en welke rol culturele instellingen en de overheid daar aan kunnen bijdragen.

Ergo

Op het terrein van sport en bewegen vraagt het lectoraat Participatie en stedelijke ontwikkeling in de context van de pandemie meer aandacht voor het belang voor de ontwikkeling van manieren om ook in een samenleving van 1,5 meter invulling te blijven geven aan sport en beweging mede om er voor te zorgen dat we ons deel blijven voelen van de gemeenschap. Op het terrein van kunst en cultuur vraagt het lectoraat zich af hoe in tijden van het wegvallen van inkomsten de sector toch haar belangrijke rol op het terrein van het bevorderen van inclusie kan invullen.

2.4 Arbeidsmarkt

Op het moment dat corona uitbrak was de werkloosheid ongekend laag. De aandacht ging onder meer uit naar groepen met flinke een afstand tot de arbeidsmarkt zoals vluchtelingen en mensen met een arbeidsbeperking. De uitbraak heeft enorme impact op de focus. Niet eerder sinds het CBS statistieken bijhoudt over de werkloosheid zijn deze zo snel gestegen. In juni waren er 404.000 mensen met een WW-uitkering. Dit aantal staat gelijk aan 4,3 procent van de beroepsbevolking (CBS 2020b).

Bron: CBS 2020, Aantal werklozen in juni gestegen tot 404 duizend

De impact op de arbeidsmarkt is groot. Er is zowel sprake van terugval in aanbod als terugval in vraag. Bepaalde sectoren zijn heel hard getroffen terwijl anderen juist groeien. De planbureaus vrezen dat de pandemie eraan bijdraagt dat ongelijkheden op de arbeidsmarkt worden vergroot (CPB, BPL, SCP, 2020). Zo laten reeksen over de impact van de

economische crisis bijvoorbeeld zien dat de impact varieert per opleidingsniveau. Lager opgeleiden zijn het hardst geraakt. Ze kunnen hun werk minder vaak mee naar huis nemen en hebben het hoogste percentage gewerkte uren moeten inleveren. Zo zijn lager opgeleiden 21 procent minder gaan werken ten opzichte van 13 procent bij middelbaar en 10 procent bij hoger opgeleiden. In termen van het aantal thuis gewerkte uren gingen hoger opgeleiden het meest omhoog. Zij gingen gemiddeld 16 uur meer thuis werken ten opzichte van 6 uur door middelbaaropgeleiden en 2 uur door lager opgeleiden. In de analyse *'Maatschappelijke gevolgen corona'* constateert het SCP dat de achterstand op de arbeidsmarkt van kwetsbare groepen zoals jongeren, mensen met een migratieachtergrond en arbeidsbeperkten verder oploopt (SCP 2020b). Zij hebben vaker een tijdelijk dienstverband in kwetsbare sectoren zoals de reisbranche, horeca, sierteelt, cultuur, sport en recreatie. Een aandachtspunt daarbij is dat de zwaarst getroffen sectoren relatief vaak buiten de Randstad voorzien in werk. Daarmee dreigt er ook een grotere achterstand van de periferie op de randstad.

Het lectoraat Organiseren van waardig werk constateert dat het thuiswerken een tol eist bij werknemers die worstelen om een balans te vinden tussen werk en privé. Uit onderzoek van CNV (2020) blijkt dat een derde van de werknemers de werkdruk hoger dan ooit ervaart. Zestien procent geeft aan gevoelens van uitputting te ervaren als gevolg van de werkdruk. Werknemers rapporteren dat werkgevers toen corona net uitbrak wel begrip hadden dat ze klem zaten door bijvoorbeeld de zorg voor jonge kinderen of het gebrek aan een goede werkplek. Naarmate de pandemie langer duurt, neemt het ervaren begrip af en de stress toe. Daarbij leven er bij het lectoraat zorgen over de vraag in welke mate het gemeenten lukt om -terwijl zij met man en macht werken aan het optuigen en uitvoeren van de Tozo-regeling (tegemoetkoming voor zelfstandigen)- te voorzien in duurzame bemiddeling naar werk. Een aandachtspunt in dat kader is de impact van het wegvallen van dagbesteding voor kwetsbare groepen zoals mensen met een LVB.

Een tweede aandachtspunt dat het lectoraat noemt is de ontwikkeling van de arbeidsmarkt in termen van soorten werk. Toen de economie in maart met een klap tot stilstand kwam, heeft het Kabinet in korte tijd een reeks noodmaatregelen genomen. Om ondernemers en zelfstandigen te ondersteunen is de TOZO in het leven geroepen. Deze regeling biedt de voornoemde groep de mogelijkheid om het inkomen aan te vullen tot ongeveer 1500,- netto. Doel van deze regeling is dat ook ondernemers en zelfstandigen in ieder geval een basis aan inkomen hebben. Een tweede ondersteunende regeling is de NOW. Deze regeling biedt werkgevers de mogelijkheid om bij een omzetsderving groter dan 20 procent een compensatie te krijgen voor salaris. Een derde noodmaatregel richt zich op flexwerkers. De TOFA biedt degenen die inkomsten zijn misgelopen eenmalig maximaal 1.650 Euro. De maatregelen hebben veel compensatie gebracht maar voorkomen niet dat er een grote ontslaggolf aankomt (Het Parool 2020). In die golf zal de vraag opspelen welke soorten banen er straks nog zijn en vanuit welke beroepen er omscholing nodig is.

Ergo

Op het terrein van de arbeidsmarkt vraagt het lectoraat Organiseren van waardig werk in de context van de pandemie aandacht voor de impact van thuiswerken op het beleefde welzijn, de mate waarin onder meer gemeenten in staat zijn om ook bij oplopende werkloosheid in te zetten op duurzame uitstroom naar de arbeidsmarkt en het belang om tijdig te analyseren welk type banen gaat verdwijnen en uit te werken hoe kan worden voorzien in voldoende omscholing opdat mensen niet duurzaam op een zijspoor terecht komen.

2.5 Toegang tot recht en rechtszekerheid

De uitbraak van COVID-19 heeft ook een grote impact op de toegang tot het recht en rechtszekerheid. Zo zijn er door de uitbraak nieuwe strafbare feiten ontstaan, zoals het hoesten in de richting van een hulpverlener (De Vocht, 2020). Om een signaal te geven dat corona serieus wordt genomen heeft het OM vrijwel direct na de uitbraak ingezet op het toepassen van snelrecht bij coronagerelateerde delicten. Tegelijkertijd ontstond er in andere zaken juist vertraging. In de intelligente lockdown sloten ook de rechtbanken hun deuren. Het gevolg is dat vele duizenden zaken worden opgeschort (NOS 2020b).

De introductie van nieuwe strafbare feiten gaat niet over een nacht ijs. Zo blijken de buitengewone opsporingsambtenaren die de boetes uitschreven zeker in het begin vaak niet de juiste informatie op te hebben genomen. De betreffende boetes kunnen dan niet geïnd worden (NOS 2020c). Vanuit de hoek van bestuursstrafrecht klinkt er ook kritiek. Zo lijkt er niet overal een heldere lijn te zijn gehanteerd bij het uitschrijven van boetes. Wat op de ene plek werd toegestaan werd op de andere plek beboet (NOS 2020d).

Ergo

Op het terrein van de toegang tot recht en rechtszekerheid is het van belang dat er aandacht wordt besteed aan de ontwikkeling van handhaving. Wat zijn de kaders? Hoe worden deze gehandhaafd? Hoe wordt er invulling gegeven aan rechtszekerheid?

2.6 Schuldenproblematiek

Al voordat COVID-19 uitbrak was de schuldenproblematiek in Nederland groot. Ondanks jarenlange economische voorspoed worstelde nog altijd bijna één op de vijf huishoudens met risicovolle of problematische schulden. Bijna veertig procent gaf aan moeilijk rond te komen (Nibud, 2018). Door de uitbraak heeft daarboven op vooralsnog een vijfde van de huishoudens inkomen moeten inleveren (Horsssen & Verbeek, 2020). Het lectoraat Schulden & Incasso constateert dat de vraag naar schuldhulpverlening vooralsnog laag is. In veel gemeenten zelfs wat lager dan voor de uitbraak. Het lijkt er op dat veel burgers gedacht hebben dat als de sportschool en de fysiotherapeut niet werken, dat ook geldt voor de schuldhulpverleners. De ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en het vooruitzicht dat er nog de nodige ontslagen zullen vallen, maakt dat breed verwacht wordt dat er over enige tijd een (flinke) toename komt van schuldenproblematiek (Het Parool, 2020). Het lectoraat Schulden en Incasso maakt zich zorgen over de vraag of gemeenten in staat zullen zijn een schuldengolf op te vangen. In 2012 stonden gemeenten voor een vergelijkbare opgave. Ze hebben destijds de eisen aan burgers flink opgeschroefd (Jungmann & Kruis, 2014). Dit leverde weliswaar op dat de wachtlijsten afnamen maar ook dat een groeiende groep uit beeld verdween. De toegankelijkheid van de schuldhulpverlening is als gevolg daarvan stevig onder druk komen te staan (Jungmann, 2020). Ook in de beroepspraktijk leven grote zorgen over de vraag of gemeenten in staat zijn de verwachte schuldengolf op te vangen (NVVK, 2020).

Een tweede zorg die het lectoraat heeft is de impact van verlies aan inkomsten op de oplosbaarheid van schulden. Als er in het najaar inderdaad een ontslaggolf komt, dan moet een grote groep huishoudens rondkomen van minder inkomen. In de afgelopen jaren zijn bij veel huishoudens door verschillende redenen de vaste lasten relatief hoog geworden ten opzichte van het inkomen. Wonen neemt doorgaans via huur of hypotheek het grootste deel in van de vaste lasten. Tegelijkertijd is de woningmarkt zo krap dat het als mensen een daling hebben in inkomen haast ondoenlijk is om goedkopere woonruimte te vinden (Binnenlands Bestuur 2020). Als een grote groep huishoudens terug moet in bestedingen maar niet goedkoper kan gaan wonen, dan bestaat het risico dat er een groeiende groep komt die niet geholpen kan worden om de schulden op te lossen. Verhuurders en hypotheekverstrekkers geven in deze periode wel wat meer ruimte, maar als het nieuwe inkomen voor langere tijd niet toereikend is om de vaste lasten te betalen, dan dreigt er een toename van uithuiszettingen en gedwongen verkopen.

Ergo

Op het terrein van de schuldenproblematiek constateert het lectoraat Schulden en Incasso dat er sprake lijkt te zijn van stilte voor de storm: er wordt een grote golf verwacht van verzoeken om schuldhulpverlening. In dat kader maakt het lectoraat zich in de context van de pandemie zorgen over de vraag in welke mate gemeenten in staat zullen zijn om de verwachte schuldengolf op te kunnen vangen. Daarbij is het lectoraat bezorgd over de vraag wat groepen moeten waarbij het inkomen door een daling in ieder geval de komende periode structureel te laag wordt voor de vaste lasten.

2.7 Kwetsbare groepen

In de voorgaande paragrafen zijn specifieke onderwerpen behandeld waar de onderzoekers van het KSI zich zoal mee bezig houden. Naast specifieke thema's zoals sport, veiligheid en schulden besteden diverse lectoraten ook aandacht aan specifieke groepen. Zo richt het lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening zich onder meer op ethische dilemma's in het sociaal domein en het lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning op manieren om mensen met een functiebeperking toch volwaardig mee te kunnen laten doen in de maatschappij. In aansluiting op de thematische benadering van de impact van corona wordt in deze paragraaf de impact beschreven langs de lijn van kwetsbaarheid. Prof. Bouttelier merkt in de inleiding voor de werkgroep sociale impact coronacrisis op: "De koning sprak van een virus van de eenzaamheid; het is ook een virus van de kwetsbaarheid" (werkgroep sociale impact coronacrisis 2020).

Het lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning constateert in dit kader dat enerzijds meer mensen angst en stress ervaren en anderzijds anderen juist gedijen bij meer rust. Er is in de westerse wereld weinig bekend over de impact van pandemieën op ons welbevinden. In een analyse van het SCP (2020) wordt wel verwezen naar onderzoeken uit het Verenigd Koninkrijk die laten zien dat de een eeuw geleden de pandemie van de Spaanse griep doorwerkte in een stijging van het aantal GGZ-opnamen en onderzoek uit de VS dat de pandemie destijds bijdroeg aan een toename van suïcide. Het ontbreekt vooralsnog aan stevige cijfers maar de eerste beelden zijn dat er in de afgelopen maanden bij de Nederlandse bevolking sprake was van een toename van angst, stress en (ernstige) somberheid. Naar schatting een derde van de Nederlanders heeft deze emoties in steviger mate ervaren (Engbersen en Wentink 2020; RIVM en GGD GHOR 2020)

Naast de brede zorg over de impact van de pandemie op ons welbevinden, vraagt het lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning specifiek aandacht voor de positie van mantelzorgers en degenen die zij verzorgen. Het wegvallen van onder meer dagbesteding en dagopvang heeft huishoudens die mede dankzij deze ondersteuning op de been blijven behoorlijk onder druk gezet. Het lectoraat constateert een toename van eenzaamheid, verward gedrag, terugval in of zelfs wegvallen van behandeltrajecten. De intelligente lockdown vroeg ons om ons terug te trekken en zoveel mogelijk thuis te blijven. Door hier invulling aan te geven werd het oplopen van het aantal besmettingen gekeerd. Tegelijkertijd droeg thuisblijven ook bij aan meer gevoelens van eenzaamheid (Engeland en Kanne, 2020). Al voordat COVID-19 uitbrak stond ons psychisch welbevinden onder druk (SCP 2020c). Het lectoraat wijst er op dat het van groot belang is dat er naast

aandacht voor de economische impact nadrukkelijk ook aandacht moet zijn voor de impact op ons psychisch welbevinden. Onderzoeken op onder meer het terrein van eenzaamheid laten zien dat druk op ons psychisch welbevinden kan bijdragen aan het ontwikkelen van depressies en psychoses (SCP 2020c).

De pandemie heeft niet alleen een enorme impact op burgers, ook professionals stonden onvoorzien voor grote opgaven. Hoe geef je invulling aan outreachend werken als je ook zoveel mogelijk thuis moet werken en invulling moet geven aan social distancing? En hoe geef je op een passende manier invulling aan begeleiding op afstand? Hoe voer je een gesprek met een moeder over opvoedproblemen via videobellen als de kinderen ook de hele dag thuis zijn? Het lectoraat constateerde dat in de breedte van het sociaal domein professionals opeens stonden voor vraagstukken die zich nog niet eerder zo aandienen. Daarbij constateerden professionals ook dat burgers nogal divers reageerden op de ontstane situatie. Sommigen burgers waren meteen uitermate bezorgd om de gezondheidsrisico's van henzelf en hun naasten, terwijl anderen daar zelfs een uitgesproken nonchalante houding tegenover aannamen. Professionals meldden bijvoorbeeld zowel dat burgers gezondheidsklachten verzwijgen om begeleiding te blijven ontvangen, terwijl anderen juist gezondheidsklachten voorwenden om zorg te kunnen mijden. Sommige burgers zijn eenvoudigweg ook niet in staat om hun eigen lichaams- en psychische signalen op een adequate wijze te interpreteren. Samengevat constateerden professionals dat positieve en negatieve doorwerkingen naast elkaar ontstonden. Waar de één juist positief reageerde op de nieuwe situatie, bijvoorbeeld vanwege de toegenomen rust, reinheid en regelmaat, leidt het bij anderen juist tot een toename van stress. Van professionals wordt gevraagd om een heroriëntatie op de aangeboden dienstverlening, en dat binnen de kaders van nieuwe omgangsregels.

De beide lectoraten uiten daarbij zorgen over de impact van mogelijke bezuinigingen. Gemeenten stonden er financieel niet rooskleurig voor toen COVID-19 uitbrak. Algemeen wordt verwacht dat er komend najaar flinke bezuinigingen worden aangekondigd. Het sociaal werk wordt veelal uitgevoerd door organisaties die daar op basis van een aanbesteding of subsidie voor worden betaald door de gemeente. In het besef dat de behoefte bij (kwetsbare) burgers aan ondersteuning toeneemt terwijl bezuinigingen de mogelijkheden daarvoor juist onder druk dreigen te zetten, heeft de branchevereniging Sociaal Werk Nederland het rijk gevraagd om een fonds van een miljard euro (Zorg en welzijn, 2020).

Ergo

De pandemie lijkt kwetsbare groepen in verhouding hard te raken. De lectoraten Participatie, zorg en ondersteuning en innovatieve dienstverlening vragen in dit kader expliciet aandacht voor burgers wiens psychisch welbevinden onder druk is komen te staan. Daarbinnen wijst het lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning expliciet op de impact van de doorwerking van COVID-19 maatregelen op mantelzorgers en degenen waar zij voor zorgen. De twee lectoraten vragen daarbij ook expliciet aandacht voor de ingewikkelde omstandigheden waaronder sociaal werkers opeens hun werk moesten doen. Ze zoeken hun weg en daarbij dreigen bezuinigingen. De lectoraten wijzen erop dat het sociaal werk (nog) geen antwoord heeft op de vraag hoe die zijn op te vangen in een context waarin de behoefte aan ondersteuning waarschijnlijk eerder toeneemt dan daalt.

2.8 Beschouwing

De impact van COVID-19 op het dagelijks leven is ongekend. In dit hoofdstuk is uitgewerkt welke doorwerkingen de KSI-lectoraten zoal constateren en op welke wijze. De beschrijving is nadrukkelijk niet uitputtend maar laat wel zien dat het sociaal domein in alle hoeken onder druk is komen te staan. De onderzoeksvelden van de betrokken lectoraten leren ons dat corona bij een deel van ons rust en regelmaat bracht. Er is een groep burgers die dankzij meer thuiswerk en minder veeleisendheid van de buitenwereld beter is gaan functioneren. Voor een groter deel lijkt te gelden dat de wissel op het dagelijks leven groot is. De lectoraten van het KSI rapporteren in dit kader dat substantiële groepen in de eerste periode van corona inkomen verloren, zich zorgen maakten over baanbehoud of werkloosheid, minder gingen sporten, zich eenzamer voelden, moeite hadden om mantelzorg op een goede wijze in te vullen en/of te maken kregen met nieuwe delicten en handhaving. Wie afgelopen december had gezegd dat je in mei 2020 een boete kon krijgen als je je binnen een straal van 1,5 meter bevindt van mensen die je aardig vindt had je waarschijnlijk glazig aangekeken.

Het is nog onduidelijk hoe het najaar er uit gaat zien. Komt er een tweede golf en misschien zelfs een tijdelijke (regionale) lockdown? Of lukt het ons om het aantal besmettingen voldoende laag te houden totdat er een vaccin of in ieder geval behandeling is? Wat de toekomst ook brengt, de professionele velden waar het onderzoek van de KSI-lectoraten zich op richt staan voor grote opgaven. Er is behoefte aan sociale innovatie waarbij het van toegevoegde waarde is als de betrokken lectoraten ook het bestuurskundige en organisatorische perspectief hierin meer meenemen.

3 Organisatorische en bestuurskundige opgaven

In de vorige paragraaf is uitgewerkt op welke vraagstukken en op welke wijze COVID-19 doorwerkt in de onderzoeksvelden van de KSI-lectoraten. Elk lectoraat heeft zonder te impliceren dat andere vraagstukken van minder belang zijn aangewezen waar naar haar idee aandacht voor moet zijn de komende periode. Op basis van die uitwerking hebben de lectoraten verkend voor welke organisatorische en bestuurskundige opgaven het sociaal domein staat en met name ten aanzien van welke opgaven zij breed kunnen samenwerken. In deze paragraaf is uitgewerkt welke gedeelde opgaven de lectoraten in dat licht onder meer identificeerden. Daarmee wordt er antwoord gegeven op de tweede deelvraag die als volgt luidt:

Welke organisatorische en bestuurskundige problemen en vraagstukken ontstaan als gevolg van COVID-19?

De lectoraten hebben acht problemen en vraagstukken geïdentificeerd waar we samen aan kunnen werken. Per opgave/vraagstuk zijn er een of meerdere onderzoeksvragen geformuleerd. Dit hoofdstuk wordt in paragraaf 3.9 afgesloten met een beschouwing en onderbouwing van de keuze voor het vraagstuk waar de lectoraten in het najaar van 2020 aan gaan werken. De acht geïdentificeerde vraagstukken zijn:

1. Verantwoording van financiering
2. Invullen van maatschappelijke verantwoordelijkheid
3. Toename ondersteuningsbehoefte bij burgers
4. Voortbestaan clubs en organisaties
5. Signalering psychisch welbevinden
6. Verschuiving van zorg
7. Effectief en efficiënt werken op afstand
8. Crisismanagement

3.1 Verantwoording van financiering

In een behoorlijk deel van het sociaal domein werken organisatie op basis van een subsidie of aanbesteding. Veel gemeenten en andere financiers proberen in de contracten die in dat kader gesloten zijn zo helder mogelijk te omschrijven wat er wordt ingekocht. De pandemie vroeg van organisaties om dingen opeens heel anders te doen. Voor een deel van de professionals die op strakke productafspraken werken betekende dit dat zij niet de activiteiten uitvoerden die onder de financiering vielen maar wel andere activiteiten die moesten leiden tot de doelbereiking. Het voorgaande brengt onder meer onderzoeksvragen met zich mee zoals:

- Wat mag er minimaal aan verantwoording gevraagd worden van organisaties die als gevolg van de pandemie andere activiteiten hebben uitgevoerd dan in een contract was overeengekomen?
- Hoe kunnen organisaties en accountants komen tot een afrekening waarin zowel wordt voorzien in rechtmatigheid als waarin rekening wordt gehouden met de onvoorziene omstandigheden?

3.2 Invullen maatschappelijke verantwoordelijkheid

Veel bedrijven verkeren in zwaar weer. Het gevolg daarvan is dat het risico dreigt dat zij alles op alles zetten om door deze crisis heen te komen. Een sociale omgang met medewerkers kan daarbij onder druk komen te staan. Denk bijvoorbeeld aan de bereidheid om een tijdelijk contract te verlengen als eenmaal bekend is dat er schulden spelen of de bereidheid om een opleiding te betalen voor een medewerker als niet duidelijk is of het bedrijf het op de lange termijn gaat redden. De druk op de maatschappelijke verantwoordelijkheid leidt onder meer tot vragen zoals:

- Wat stimuleert organisaties in deze periode waarin zij zelf onder druk staan om toch invulling te geven aan maatschappelijke verantwoordelijkheid?

3.3 Toename ondersteuningsbehoefte bij burgers

Op allerlei plekken wordt aangenomen dat het beroep op de publieke dienstverlening gaat toenemen. Zo is er al sprake van een flinke groei van het aantal aanvragen voor een bijstandsuitkering. Breed wordt verwacht dat ook het aantal aanvragen schuldhulpverlening gaat toenemen. De economische doorwerking (minder inkomen, schulden etc.) geeft veel burgers de nodige stress en zorgen. Eerdere onderzoeken lieten al zien dat deze doorwerken op andere domeinen zoals stabiliteit in een gezin, opvoeding en sociale netwerken (eenzaamheid). Het ligt derhalve in de lijn der verwachting dat ook de GGZ, wijkteams en anderen die voorzien in immateriële ondersteuning te maken gaan krijgen met een toename van de vraag. Tegelijkertijd staan zeker bij gemeenten de budgetten stevig onder druk. In bepaalde domeinen dreigen er bezuinigingen en ook als die niet komen zal op veel plekken met een gelijk budget meer werk moeten worden verricht. Dit leidt onder meer tot de volgende vragen:

- Als niet iedereen gelijk geholpen kan worden, hoe wordt beslist wie dienstverlening krijgt (principes voor triage)?
- Welke mogelijkheden zijn er om in samenwerking of door efficiencyverbeteringen de grotere vraag bij gelijke of afnemende budgetten op te vangen?

- Als organisaties moeten besluiten om bepaalde soorten ondersteuning niet meer te bieden, wat zijn dan overwegingen die ondersteunend kunnen zijn aan de te nemen beslissingen?

3.4 Voortbestaan clubs en organisaties

In het sociaal domein nemen groepen een belangrijke plek in. In groepsverband kunnen jongeren werken aan hun weerbaarheid, kunnen senioren sporten, kunnen vrouwen die mishandeld zijn hun stevigheid vergroten en kunnen mensen met schulden leren om te budgetteren. De uitbraak van COVID-19 heeft een deel van deze activiteiten onder druk gezet. Het betreft dan met name de activiteiten van organisaties die zelfvoorzienend zijn en/of steunen op (kleine) subsidies. Zowel in het sociaal werk als in de sport en cultuur vrezen organisaties voor hun voortbestaan. De overheid heeft in korte tijd enorme steunpakketten opgezet in de vorm van regelingen zoals de NOW, de TOZO en de TOFA. Voor diverse organisaties die belangrijke rollen vervullen in het sociaal domein is dat niet genoeg. Zij vrezen voor hun voortbestaan. Dit leidt onder meer tot onderzoeksvragen zoals:

- Hoe kunnen verenigingen gericht op sport en ontspanning hun leden vasthouden als de activiteiten langdurig niet of onder niet optimale omstandigheden worden aangeboden?
- Hoe kunnen onder meer sportverenigingen die bijvoorbeeld proberen om online te voorzien in een alternatief aanbod ('bewegen op het balkon') voorkomen dat de focus helemaal komt te liggen op bewegen en de doelstellingen rondom welzijn uit het oog worden verloren?
- Hoe kunnen formeel georganiseerde activiteiten zich blijven verbinden met burgerinitiatieven als georganiseerde samenwerking door alle gestelde eisen voor veiligheid en hygiëne onder druk staat?

3.5 Signalering psychisch welbevinden

Onzekerheid en materiele deprivatie trekken een flinke wissel op ons psychisch welbevinden. De kans is reëel dat bij een groeiende groep Nederlanders het psychisch welbevinden onder druk komt te staan of blijft staan. Dit geldt voor mensen die een uitkering moeten aanvragen, bij wie dierbaren getroffen worden door een ernstige vorm van corona maar ook door werknemers waar te lang te veel van wordt gevraagd of ondernemers die niet meer weten hoe ze hun hoofd boven water moeten houden. Het besef dat psychisch welbevinden onder grotere druk komt te staan leidt onder meer tot de volgende vragen:

- Hoe kan er in het sociaal domein worden voorzien in een steviger vroegsignalering van psychisch welbevinden dat onder druk staat?
- Hoe kan de samenwerking tussen de zorg en welzijn een impuls krijgen om ervoor te zorgen dat mensen wiens welbevinden onderuit gaat door de pandemie snel de juiste ondersteuning krijgen?
- Welke ondersteuning hebben professionals nodig om in een periode van grote dynamiek en snel veranderende werkwijzen overeind te blijven?

3.6 Verschuiving van zorg

De plotselinge lockdown had meerdere gevolgen. Zo vielen vrijwilligers op veel plekken weg en konden mensen niet meer naar de dagbesteding of de dagopvang. Het wegvallen van vrijwilligers of dagbesteding leidt tot verschuivingen in zorg. Zo moesten professionals opeens de vele klusjes oppakken die hen normaal door vrijwilligers uit handen worden genomen. En het wegvallen van dagbesteding leidde er toe dat er soms een beroep gedaan moest worden op zwaardere zorg. Het besef dat er bij het wegvallen van dagbesteding en/of vrijwilligers werk blijft liggen leidt onder meer tot de volgende vragen:

- Welke mogelijkheden zijn er bij een lockdown om toch te voorzien in (alternatieve) dagbesteding of dagopvang?
- Hoe kunnen vrijwilligers met inachtneming van social distancing professionals toch zoveel mogelijk ondersteunen, en vice versa?

3.7 Effectief en efficiënt werken op afstand

De opdracht van het Kabinet om zoveel mogelijk thuis te werken betekende voor professionals in het sociaal domein dat ze opeens hun weg moesten vinden in (beeld)bellen en Whatsapp. In domeinen zoals de ambulante forensische zorg wordt al een aantal jaar gewerkt met e-health. Er worden positieve ervaringen en resultaten opgetekend maar desondanks voelden veel professionals die er door werden overvallen ook veel weerstand. Zij vragen zich af of werken op afstand even effectief en efficiënt is als face-to-face contact en wat de afstand betekent voor het opbouwen en in stand houden van een werkalliantie. De zoektocht naar effectief en efficiënt werken op afstand leidt onder meer tot de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe geef je invulling aan regelmatig collegiaal overleg als je niet op locatie werkt?
- Hoe ervaren burgers het werken op afstand en wat zijn minimale randvoorwaarden om tot effectieve samenwerking en dienstverlening te komen?
- Hoe kan outreachend werk ten behoeve van burgers in de meest kwetsbare omstandigheden worden verricht in tijden van 'social distancing'?
- Wat betekent werken op afstand voor cliënten die laag digivaardig zijn en/of moeite hebben met veranderingen?
- Hoe kunnen de ethische vragen die ontstaan door toename van online werken (als vervanging voor fysiek contact) worden beantwoord?

3.8 Crisismanagement

Het stilleggen van een moderne economie is ongekend. Van de een op de andere dag losten de files zich op, verminderde de luchtvervuiling en gingen we massaal gebruik maken van moderne communicatiemiddelen. De uitbraak van COVID-19 bracht veel vraagstukken en opgaven met zich mee maar leerde ons ook waardevolle lessen. Crisismanagement is een vanzelfsprekend onderdeel van domeinen die gaan over bijvoorbeeld veiligheid. Dankzij de pandemie werd het belang van crisismanagement ook zichtbaar in andere domeinen zoals onderwijs, werk, schulden en jeugd. De pandemie leerde ons hoe we reageerde en biedt kansen om te reflecteren. Wat deden we knap en waar schoten we te kort? De pandemie en onze reactie daarop roepen onder meer de volgende vragen op:

- Welke lessen kunnen we leren over het bijsturen van economische crises en wat doet het er dan toe of een crisis wordt veroorzaakt door het wegvallen van vraag of aanbod?
- Wat is de minimale beheersing van crisismanagement die nodig is in het sociaal domein?
- Welke lessen kunnen we leren uit deze crisistijd over welke factoren bijdragen aan het welbevinden van studenten tijdens hun opleiding, in zowel theorie- als praktijkonderwijs (stages)?

3.9 Beschouwing

Zo veelzijdig als de impact van de pandemie is in het sociaal domein, zo divers zijn ook de organisatorische en bestuurskundige opgaven waar het beroepenveld in het sociaal domein mee worstelt. De opgaven variëren van het overleiden van clubs en verenigingen die sport, ontspanningen en sociale contacten bieden tot het met accountants komen tot passende verantwoordingen van activiteiten als niet precies is verricht wat contractueel is vastgelegd. Bij het uitvoeren van de verkenning van de vraag waar in alle domeinen mee wordt geworsteld, stond de vraag hoe er op een effectieve en efficiënte wijze op afstand kan worden gewerkt bij veel lectoraten centraal. Reclasseringswerkers, wijkteammedewerkers, schuldhulpverleners, jobcoaches en medewerkers van de maatschappelijke opvang. Allemaal waren en zijn ze zoekend naar manieren om invulling te geven aan strengere en mildere vormen van social distancing. Het gegeven dat dit vraagstuk zo breed leeft, maakt dat de lectoraten van het KSI in het najaar graag samen met dat vraagstuk aan de slag gaan.

4 Gedeeld onderzoek naar werken op afstand

Op basis van de verkenning hoe COVID-19 doorwerkt in het brede sociaal domein en welke organisatorische en bestuurskundige vragen de pandemie met zich meebrengt, willen de lectoraten van het KSI in het najaar samen onderzoek gaan doen naar de vraag hoe er op een effectieve en efficiënte wijze invulling kan worden gegeven aan het geven van ondersteuning op afstand. Hieronder is de aanzet daartoe beknopt uitgewerkt. In september 2020 wordt deze opzet geconcretiseerd.

4.1 Achtergrond en aanleiding

Met de COVID-19 pandemie heeft het online werken een enorme vlucht genomen. De meeste burgers die hulp nodig hebben konden niet face-to-face worden gezien. Er werd contact gezocht op afstand (o.a. beeldbellen, telefonisch, whatsapp). Het werken op afstand met burgers is niet geheel nieuw en zal naar verwachting ook na COVID-19 pandemie blijven. In het professioneel werken is al veel ervaring opgedaan en uit onderzoek komen over het algemeen positieve resultaten. Zo blijkt uit een Italiaans onderzoek onder psychologen dat veel van hen in het begin aarzelingen hadden, maar dat de uiteindelijke ervaringen positief zijn, zowel voor cliënten als voor professionals (Cipolletta & Mocellin, 2018). Veelgenoemde voordelen zijn ervaren veiligheid bij de cliënt- juist door de fysieke afstand, vermindering reistijd / reiskosten. Cliënten noemen verder vermindering van stigma: zij kunnen in hun privé-omgeving de behandeling volgen en zitten niet in de wachtkamer van een behandelinstelling. Minder positieve aspecten zijn dat empathie tonen en spiegelen lastiger is (Grondin et al., 2019).

4.2 Onderzoeksvraag en deelvragen

Ten behoeve van de onderlinge samenhang en verbinding is voor de volgende overkoepelende centrale onderzoeksvraag gekozen:

Wat zijn (positieve en negatieve) ervaringen ten aanzien van het door COVID-19 sterk toegenomen 'werken op afstand' tussen burgers/cliënten/medewerkers en professionals in organisaties in het sociale domein en vraagt dit van die professionals en organisaties?

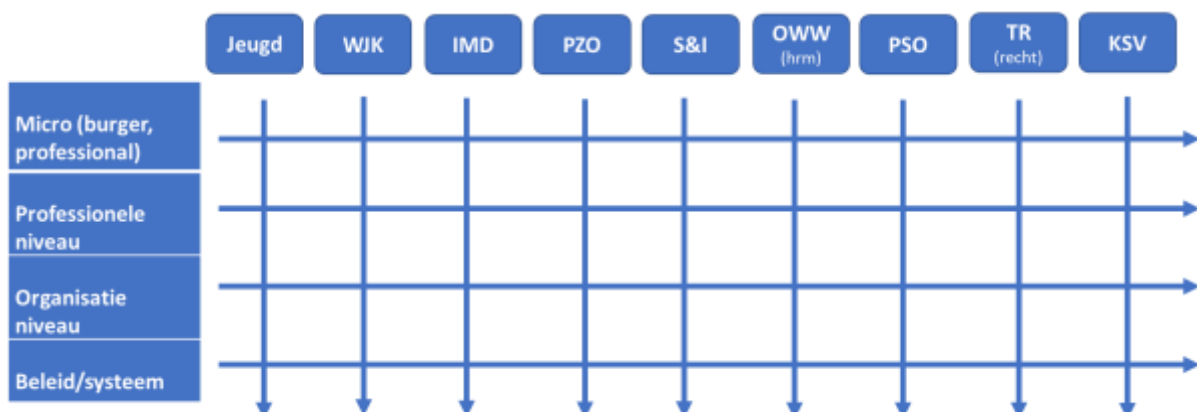
Vanaf het najaar van 2020 gaan de KSI-lectoraten samenwerken om de bovenstaande vraag te beantwoorden. Afhankelijk van de ruimte in de programmering zal het ene lectoraat dat met meer inzet doen dan het andere. Bij de nadere uitwerking van het onderzoek wordt gestreefd naar het afdekken van onderzoek op de onderstaande vier subniveaus die worden onderscheiden. Onderstaand overzicht bevat een weergave van vragen die per niveau door de lectoraten zijn opgeworpen.

Micro (burger, professional)	<ul style="list-style-type: none"> - Op welke wijze kan de doelgroep zelf een actieve bijdrage leveren aan ontwerpen van werkwijzen en oplossingen voor het werken op afstand? - Hoe ervaren burgers en professionals het werken op afstand, wat willen ze behouden in deze werkwijze en op welke gebieden is er behoefte aan de manier van werken pre-Corona?
Professionele niveau	<ul style="list-style-type: none"> - Hoe kan de kwaliteit van de sociale dienstverlening worden geoptimaliseerd in geval van noodgedwongen digitalisering van de communicatie? - Hoe kan een optimale mix van direct en digitaal contact (blended working) worden bewerkstelligd? - Hoe kan outreachend werk ten behoeve van burgers in de meest kwetsbare omstandigheden worden verricht in tijden van 'social distancing'?
Organisatieniveau	<ul style="list-style-type: none"> - Hoe functioneert een online wijkteam of een online team bijvoorbeeld op het gebied van onderlinge afstemming, team ondersteuning en gezamenlijk leren? - Hoe zorgen we dat innovatieve ideeën die nu gebruikt worden tijdens coronatijd geborgd en geïmplementeerd blijven in de werkwijze van professionals? - Hoe kunnen organisaties het digitale aanbod versterken en behouden?
Beleid/systeem	<ul style="list-style-type: none"> - Hoe kan regelruimte en flexibiliteit georganiseerd worden binnen wettelijke kaders om zo het werken op afstand te faciliteren? - Welk beleid is nodig om werken op afstand duurzaam te faciliteren? - Hoe kan het werken op afstand beter bestuurskundig ingebed worden? - Hoe kunnen de ethische vragen die ontstaan door toename van online werken (als vervanging voor fysiek contact) worden beantwoord?

4.3 Aanpak

In september wordt uitgewerkt hoe de bovenstaande vragen beantwoord gaan worden. De keuze voor specifiekere (kwalitatieve en/of kwantitatieve) onderzoeksmethoden maakt elk lectoraat voor zich zelf op basis van de deelvragen die zij in hun onderzoek gaan beantwoorden. In het algemeen zal er echter – naast een literatuuronderzoek – gebruik worden gemaakt van een vorm van beschrijvend praktijkgericht onderzoek. Hierbij voegt elk lectoraat vanuit het eigen kennisdomein haar expertise en netwerk toe om het werken op afstand voor een bepaalde groep en niveau (micro, professioneel, organisatie, beleid/systeem) in kaart te brengen.

Een visuele weergave van een mogelijke verbinding tussen de afzonderlijke bijdragen van de betrokken lectoraten:

Bijlagen

Literatuurlijst

AVS (2020). *Heropening scholen verloopt goed, wel uitdagingen rond personeelstekort*. Geraadpleegd op 28 juni 2020 via <https://avs.nl/actueel/nieuws/heropening-scholen-verloopt-goed-wel-uitdagingen-rond-personeelstekort/>

Binnenlands Bestuur Meer huurders kunnen lasten niet betalen. Geraadpleegd 27 juli 2020 via : <https://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/nieuws/meer-huurders-kunnen-lasten-niet-betalen.13937259.lynkx>

CBS (2020) Aantal werklozen in juni gestegen tot 404 duizend. https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/29/aantal-werklozen-in-juni-gestegen-tot-404-duizend?utm_source=twitter&utm_medium=Nieuws&utm_campaign=Inzicht%20sociaal%20domein&utm_term=Inzicht%20werk%20en%20participatie&utm_content=Aantal%20werklozen%20in%20juni%20gestegen%20tot%20404%20duizend

CBS (2020b) Aantal werklozen in juni gestegen tot 4040 duizend https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/29/aantal-werklozen-in-juni-gestegen-tot-4040-duizend?utm_source=twitter&utm_medium=Nieuws&utm_campaign=Inzicht%20sociaal%20domein&utm_term=Inzicht%20werk%20en%20participatie&utm_content=Aantal%20werklozen%20in%20juni%20gestegen%20tot%204040%20duizend

CNV (2020) Werkend Nederland klem door corona-maatregelen <https://www.cnv.nl/actueel/nieuws/nieuwsdetail/cnv-onderzoek-werkend-nederland-klem-door-corona-maatregelen/>

CPB (2020a) *Schrappen eindtoets groep 8 kan ongelijkheid vergroten*. Den Haag: Centraal Planbureau.

CPB (2020b). *Arbeidsmarkt: sterke daling gewerkte uren*. Den Haag: Centraal Planbureau

CPB|PBL|SCP (2020). Aandachtspunten voor een herstelbeleid: Briefadvies COVID-19 Overleg Planbureaus. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Duin, van M., Wijkhuis, V. (2020) De impact van de coronacrisis op gemeenten. Eerste tussenrapportage: een maand na de uitbraak. Arnhem: Instituut Fysieke Veiligheid

Dronkers, J. (2007). *Ruggengraat van ongelijkheid*. Amsterdam: Wiarda Beckmann Stichting / Mets en Schilt

Engbersen, G. en T. Wentink (red.) (2020). *De bedreigde stad: de maatschappelijke impact van COVID-19 op Rotterdam*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Lee are Wijken Rotterdam. Engeland, W. van en P. Kanne (2020). *Corona en gedrag*. Amsterdam: I&O research.

Het Parool (2020) Na corona volgt de onvermijdelijke ontslaggolp. Welke baan is er strals nog? https://www.parool.nl/nederland/na-corona-volgt-de-onvermijdelijke-ontslaggolp-welke-baan-is-er-strals-nog~b02a417b/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free&referer=https%3A%2F%2Flogin2.parool.nl%2F

Hoeijmakers, R., Kalmthout, van, J. (2020) *Gevolgen corona-crisis voor sportverenigingen*. Utrecht: Mulier instituut

Horsen van, C. & M. Verberk – de Kruijck. (2020). *Peiling coronacrisis: financiële gevolgen voor huishoudens*. Utrecht: Nibud.

Jungmann, N. Kruis, G. (2014) *Het verhaal achter de cijfers*. Utrecht/Amsterdam: Hogeschool Utrecht/Regioplan

Jungmann, N. (2020) Hoe de onvrede over het schuldhulpstelsel ontstond. In: Justitiële Verkenningen. Den Haag: Wodc aflevering 1 2020

Nibud. (2020). *Rapportage eerste coronapeiling 2020*. Utrecht: Nibud

NOS (2020) *Vaker whats app fraude: je denkt: dit overkomt mij niet*. 27 mei 2020 <https://nos.nl/artikel/2335228-vaker-whatsapp-fraude-je-denkt-dit-overkomt-mij-niet.html>

NOS (2020b) *Coronacrisis vertraagt duizenden strafzaken* <https://nos.nl/artikel/2329219-coronacrisis-vertraagt-duizenden-strafzaken-hier-kun-je-geestelijk-aan-kapot-gaan.html>

NOS (2020c) *Fouten bij uitschrijven coronaboetes*. <https://nos.nl/artikel/2333914-fouten-bij-uitschrijven-coronaboetes-deel-kan-niet-geind-worden.html>

- NOS (2020d) Verschillend hanteren coronaregels leidt tot willekeur
<https://nos.nl/collectie/13824/artikel/2333867-verschillend-hanteren-coronaregels-leidt-tot-willekeur>
- Nu.nl (2020) Criminaliteitscijfers weer op niveau van coronauitbraak. 20 juli 2020
<https://www.nu.nl/binnenland/6064480/criminaliteitscijfers-weer-op-niveau-van-voor-corona-uitbraak.html?redirect=1>
- Nu.nl (2020b) Kindertelefoon 40 procent meer gesprekken over zorgelijke thuissituatie. 20 juli 2020
<https://www.nu.nl/coronavirus/6041686/kindertelefoon-40-procent-meer-gesprekken-over-zorgelijke-thuissituatie.html>
- Nu.nl (2020c) Gemeenten verwachten dat mensen juist nu in betalingsproblemen komen
<https://www.nu.nl/economie/6065120/gemeenten-verwachten-dat-mensen-juist-nu-in-betalingsproblemen-komen.html?redirect=1>
- NOC NSF (2020) 17 miljoen Nederlanders minder aan het sporten. <https://nocnsf.nl/nieuws/2020/04/1-7-miljoen-nederlanders-minder-aan-het-sporten>
- NVVK (2020) Kamer twijfelt of gemeenten golf hulpvragen aankunnen
<https://www.nvbk.nl/k/n323/news/view/11419/3816/kamer-twijfelt-of-gemeenten-golf-hulpvragen-aankunnen.html>
- Prescott, D.S., McCartan, K., Uzieblo, K. (2020) Child Sexual Abuse Imagery in the Pandemic: Taking the Public Health Direction as We Emerge Into the New “Normal”. <https://blog.atsa.com/2020/05/child-sexual-abuse-imagery-in-pandemic.html> www.blog.atsa.com
- RadboudUMC (2020) Thuiswerkers bewegen veel minder door coronamaatregelen
<https://www.radboudumc.nl/nieuws/2020/thuiswerkers-bewegen-veel-minder-door-coronamaatregelen>
- RIVM en GGD GHOR (2020). Onderzoek gedragsmaatregelen en welbevinden. Geraadpleegd op 27 juli 2020 via <https://www.rivm.nl/onderzoek/gedrag/onderzoek-gedragsmaatregelen-en-welbevinden>.
- SCP (2020a). *Maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- SCP (2020b) Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona voor scholing, werk en inkomen. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- SCP (2020c) Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona voor de psychische gezondheid. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- TNO (2020) Monitor arbeid. <https://www.monitorarbeid.tno.nl/coronacrisis/blogstress-levels>
- Trimbos (2020). Nieuwe coronavirus, alcohol, roken, drugs en mentale gezondheid.
<https://www.trimbos.nl/kennis/corona/?bericht=2982>
- Trouw (2020) Politie: Coronacriminaliteit rukt op, net als spanningen in de buurt. 27 maart 2020
<https://www.trouw.nl/binnenland/politie-coronacriminaliteit-rukt-op-net-als-spanningen-in-de-buurt~b60e27a5/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>
- UWV (2020a). Nieuwsflits arbeidsmarkt: April 2020. Amsterdam: UWV.
- UVA (2020) De impact van corona op jongeren. <https://www.uva.nl/shared-content/faculiteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2020/06/jongeren-en-corona.html?cb>
- Vocht, De, D (2020) Van hoesters en spugers tot ingetrokken verloven. NJB
https://www.navigator.nl/document/idd6120a62255a4c9aace6f4e2a873661f?ctx=WKNL_CSL_85
- Vogel, V. de, & Uzieblo, K. (2020). Hoe de COVID-19 pandemie het stereotype denken over huiselijk geweld nog duidelijker blootlegt. Manuscript in druk. De Psycholoog.
- Werkgroep sociale impact van de coronacrisis (2020) Verslag werkgroep sociale impact van de coronacrisis
<https://vng.nl/sites/default/files/2020-05/eindverslag-werkgroep-sociale-impact-coronacrisis.pdf>
- Zorg en welzijn (2020) Gemeenten overwegen bezuinigingen op sociaal werk. <https://www.zorgwelzijn.nl/gemeenten-overwegen-bezuinigingen-op-sociaal-werk/>

Bijlage: Format verzameling inzichten impact en vraagstukken als gevolg van COVID-19

Stap 1 Inzichtelijk maken van de doorwerking COVID-19 in sociaal domein

Het doel van de eerste stap is om in een eerste verkenning in kaart te brengen op welke domeinen COVID-19 op welke manieren doorwerkt. Hierbij richten we ons vooral op de bestuurlijk/organisatorische impact.

Het beoogd resultaat van deze stap is een verkennende publicatie waarin de geïdentificeerde doorwerkingen beknopt en volgens een vast stramien worden beschreven met als kop op de publicatie een analyse van de rode draden of centrale vragen die zijn te herkennen.

Om te voorzien in het beoogd resultaat hebben we een format opgesteld die alle lectoraten kunnen gebruiken om te beschrijven welke organisatorische en/of bestuurskundige vraagstukken er binnen hun onderzoeksthema's door COVID-19 zijn ontstaan. De opzet/indeling moet de lectoraten houvast geven om beknopte beschrijvingen op te leveren die hun waarde vooral gaat ontlenen aan de bundeling en daarmee het overzicht. De benodigde ureninzet kan gedekt worden uit de gelden die elk lectoraat al op de begroting heeft staan voor de gemeenschappelijke bestuurskundige/organisatorische impuls. Het idee van deze stap is dat de inventarisatie serieus wordt opgepakt maar geen compleet onderzoek vraagt. Het idee is dat aanwezige kennis wordt geordend en er eventueel wat partners uit de praktijk benaderd worden. Het voorstel is om per lectoraat hier 20 uur voor vrij te maken. Het verzoek is om het ingevulde format op te leveren op uiterlijk 8 juni.

Opzet inhoudelijke verkenning

Wij stellen voor de verkenning over de impact van COVID-19 te analyseren door enerzijds vier standaardvragen te beantwoorden en anderzijds een open vraag te stellen die op alle mogelijke manieren beantwoord kan worden. In de beantwoording van de vier standaard vragen wordt gevraagd om waar mogelijk en/of relevant te specificeren naar drie niveaus (systeem, organisatie en professional/burger). Belangrijk is dat een duidelijke locus of eenheid van analyse wordt gekozen. Dat kan een wetgevend kader zijn zoals de Wet gemeentelijke schuldhulpverlening (WSG), de bijstandswet of Jeugdwet. Ook kan gekozen worden voor een subset van uitvoeringsorganisaties per domein zoals organisaties voor dak en thuislozen, sportverenigingen, reclasseringsorganisaties of veiligheidshuizen. Welke locus of eenheid ook gekozen wordt, het is van belang om bij de beantwoording in het achterhoofd te houden dat het beoogd resultaat in deze stap is dat het KSI een sociaal domein breed beeld kan schetsen van opgaven die nieuw en/of belangrijker zijn geworden door de uitbraak van COVID-19.

De standaardvragen en open vraag kunnen via verschillende methoden beantwoord worden. Via deskresearch, maar ook via contact met organisaties in het veld.

Onderstaand staan de vier standaardvragen die we voorstellen per locus/eenheid van analyse. Hierbij zijn enkele voorbeelden gegeven in het domein van de bijstand en arbeidsactivering.

	Systeemniveau (wet- en regelgeving, beleid)	Organisatieniveau	Professionele niveau	Niveau van burger
Vraag 1: Wat zie je aan vraag toe/afname (professionele taakuitoefening, caseload, beroep op dienstverlening)?				
Vraag 2: Welke dilemma's en zorgen zie je (vanuit je eigen domein of lectoraat) ontstaan ten gevolge van COVID-19				
Vraag 3: Welke beelden zijn er wellicht al bij oplossingsrichtingen?				
Vraag 4: Welke mogelijke en voor jouw lectoraat relevante onderzoeksvragen (en deelvragen) komen voort uit de antwoorden op de eerste drie vragen				

De open vraag die in de vorm van een kort essay of andere vorm beantwoord kan worden luidt:

Op welke wijze werkt de uitbraak van COVID-19 door op jouw onderzoeksterrein en welke bestuurskundige en organisatorische vragen roept de uitbraak op de korte en middellange termijn op? Deze vraag kan uitgewerkt worden in 1 a 2 pagina's. Een lectoraat kan deze vraag desgewenst voor meer onderwerpen beantwoorden en dan dus bijvoorbeeld drie keer een stuk van 1 à 2 pagina's aanleveren.